COLLOQUIUM AREA "MODERN STUDIES IN FICTION LITERATURE TRANSLATION"

TRADUCEREA LITERATURII DE FICȚIUNE ÎN EPOCA DIGITALĂ: ÎNTRE TEXT, COD ŞI INTERPRETARE / TRANSLATING FICTION IN THE DIGITAL AGE: BETWEEN TEXT, CODE AND INTERPRETATION

Alexandra ILIE, Researcher, Associate Professor, PhD
("Alexandru Philippide" Institute of Romanian Philology, Romanian Academy, Iasi Branch; Department of Social Sciences and Humanities of the Institute of Interdisciplinary Research of „Alexandru Ioan Cuza" University of Iasi, Romania)
ilie.alexandra@uaic.ro,
https://orcid.org/0009-0008-4284-0653

Received: June 1, 2025 | Reviewed: June 16, 2025 | Accepted: June 25, 2025
UDC 81 | https://doi.org/10.62413/cqm.2025.23

Abstract

This paper explores the role of digital humanities (DH) in reshaping both the theory and practice of fiction literature translation in the digital age. It starts from the premise that literary translation is no longer solely a linguistic operation but a complex, digitally mediated act that combines textual interpretation with algorithmic processing. The study examines how DH tools – such as textual corpora, stylometric analysis, visualization platforms (e.g., Voyant Tools), and neural machine translation systems (e.g., DeepL, ChatGPT) – contribute to a better understanding of literary style, narrative coherence, and cultural transfer in translated fiction. By integrating perspectives from translation studies, stylistics, and digital text analysis, the paper argues that the intersection of text, code, and interpretation fundamentally transforms both how we translate and how we analyze translations. A practical case study illustrates how digital tools can assist in the comparative analysis of a source text and its translation, focusing on stylistic shifts and interpretive choices. The conclusion highlights that digitalization does not replace the literary translator but redefines their role, expanding their toolkit and encouraging new interdisciplinary approaches to fiction literature translation.

Keywords: *translation, fiction, digital age, text, code, interpretation*

În ultimii ani, sistemele de traducere automată (TA) au înregistrat un progres remarcabil pentru textele informative, tehnice sau specializate. Faptul că performanţa lor a scăzut semnificativ în cazul textelor literare ne-a determinat să identificăm ce anume din structura unui text literar rezistă la

traducere. Chiar şi fără o analiză amănunţită, este lesne de observat o performanţă scăzută a sistemelor de traducere în comparaţie cu cea a traducerilor umane. Puţine studii actuale ce privesc TA tratează problematica tipurilor de erori care pot surveni în procesul de traducere realizat prin folosirea sistemelor automate de traducere, cum sunt *Google Translate, DeepL, Microsoft Translator*, sau chiar a sistemelor de inteligenţă artificială, cum este, de exemplu, *Chat–GPT*, un model care include şi această funcţionalitate.

Ne propunem să observăm prin acest studiu dacă TA pot concura cu traducerile umane (TU) în cazul traducerilor literare. Până acum, traducerea automată era privită în antiteză cu traducerea umană. Însă, de cele mai multe ori, ne scapă din vedere faptul că, în esenţă, comparam rezultate obţinute prin mijloace şi instrumente diferite. În lucrare, arătăm că anumite alegeri făcute de traducătorii umani au o motivaţie dincolo de lumea intrinsecă a textului şi limbii. Sistemele automate, chiar şi cele mai noi, se raportează la forma lingvistică şi la cantitatea de date.

Urmărim, de asemenea, să demonstrăm că diferenţa majoră dintre un traducător uman şi unul automat este *contactul* cu lumea exterioară a textului. De aceea, de un real ajutor credem că ar fi dezvoltarea şi rafinarea unor instrumente de „interpretare" şi analiză a textului literar care să reproducă procesele cognitive pe care traducătorul uman le poate avea înainte de actul propriu-zis al traducerii. Mintea umană poate percepe mesajele din exterior aproape automat. Traducătorul uman poate sesiza anumite efecte stilistice prin prisma experienţelor anterioare şi a contactului direct cu lumea fizică. Sistemelor automate, indiferent de natura lor, le lipseşte acest contact cu lumea exterioară.

Plecând de la aceste observaţii, am considerat necesar să propunem integrarea unei etape de pre-traducere în sistemele automate de traducere. Considerăm, într-o oarecare măsură, nedreaptă această etichetă de calitate slabă a traducerilor literare realizate prin intermediul sistemelor digitale. În acest studiu, am făcut şi o comparaţie între instrumentele de lucru create şi utilizate de ambele baricade, aşa încât să putem evalua obiectiv rezultatele finale.

Ne-am putea întreba în ce măsură TA este de folos. Primele încercări de traducere automată făcute prin anii 1940 au dus la crearea primelor liste de cuvinte, iar astăzi, datorită dezvoltării sistemelor de TA şi a celor de prelucrare a limbajului natural, putem avea acces la dicţionare digitale precum TLFi, OED, TLIO. Dorim să subliniem importanţa pe care o are dezvoltarea sistemelor de TA în acest proces. Contribuţia acestora nu se limitează numai la crearea unor traduceri comparabile cu cele umane. Ele reprezintă un teren fertil pentru diverse alte cercetări, precum lingvistica de corpus, lexicografia digitală, textometria, stilometria şi multe altele. Crearea memoriilor de traducere pentru sistemele de traducere asistată de calculator (CAT) a dus la

crearea de corpusuri paralele, inclusiv pentru literatură. Aceste corpusuri sunt necesare în prelucrarea limbajului natural. Un alt aspect important este acela că demersul de îmbunătăţire a procesului de traducere automată de texte literare poate democratiza accesul la literatură globală, făcând ca operele scrise într-o limbă minoritară (cum este şi cazul limbii române) să devină mai accesibile pentru cititorii din întreaga lume. Cercetarea ar putea contribui la metode care să conserve subtilităţile culturale, expresiile idiomatice şi stilul autorului.

De asemenea, TA se dovedeşte a fi de un real ajutor pentru cititorii care doresc să înţeleagă rapid un text literar, deoarece poate furniza o traducere, fie ea şi aproximativă. Şi un aspect important care merită menţionat este că TA poate fi o *punte* între limbi rare şi principalele limbi de circulaţie internaţională. Pe lângă toate acestea, se impune să menţionăm şi viteza cu care aceste sisteme execută sarcina de traducere. Utilizat ca instrument de învăţare, rezultatul unei astfel de traduceri devine un suport de lucru foarte bun pentru antrenarea vorbitorilor de limba română ca limbă străină.

Am identificat şi câteva puncte slabe ale sistemelor de TA actuale: TA are dificultăţi în captarea elementelor stilistice. De cele mai multe ori, interpretarea jocurilor de cuvinte, a metaforelor sau a ambiguităţilor intenţionate ale autorului sunt omise sau neobservate, ceea ce duce la o traducere al cărei nivel stilistic este afectat. Lipsa înţelegerii contextului cultural poate duce la traduceri lipsite de sens sau inadecvate. TA funcţionează pe baza unor modele predefinite şi nu poate inova prin crearea unor termeni noi sau prin a improviza înţelesuri noi, ceea ce este esenţial în traducerea literară. Textele literare necesită soluţii personalizate, pe care sistemele automate nu sunt, încă, pregătite să le ofere. Trebuie menţionat, totuşi, faptul că unele modele personalizate pot fi antrenate pe corpusuri literare şi pot învăţa structuri, şi expresii specifice.

Primele dificultăţi întâmpinate în realizarea acestei cercetări au fost generate de lipsa de omogenitate în studiul traducerii între cele două abordări aparent opuse ale traducerii: abordarea filologică şi cea informatică. Având acelaşi obiect de studiu, traducerea, ne-am fi aşteptat ca cele două domenii, traductologia, respectiv traducerea automată, să conlucreze, pentru obţinerea de rezultate optime, doar că am descoperit că acestea s-au dezvoltat în paralel, aproape independent. A fost o reală provocare să găsim un fir roşu care să contribuie la împletirea celor două direcţii de cercetare. Mai mult, terminologia nu este unitară. Instrumentele de lucru ale TU diferă de cele dezvoltate de inginerii de limbaj pentru crearea sistemelor de TA. Prezentăm mai jos câteva dintre elementele care influenţează direct procesul şi rezultatul traducerii literare.

În general, analizele automate de texte au drept suport o cantitate foarte mare de date. Aşadar, una dintre abordările de prelucrare a limbajului natural pentru investigarea textelor este cea bazată pe corpus (lingvistica de cor-

pus). Printre avantajele acestui tip de abordare enumerăm identificarea şabloanelor de comunicare umană şi analiza lor empirică prin accesul la texte originale şi naturale (create de om), utilizarea unei colecţii mari de texte naturale (cunoscută sub denumirea de corpus), utilizarea extinsă a sistemelor informatice (automate sau dependente de intervenţia umană) pentru analiză.

John Sinclair, un pionier în domeniul lingvisticii de corpus, a stabilit o tipologie a corpusurilor, identificând diverse tipuri, în funcţie de scopurile lor şi de modul în care sunt construite. Textele cuprinse într-un corpus sunt selectate după următoarele criterii (cf. Sinclair, 1991, pp. 15-21): existenţa unei versiuni electronice a textului, permisiunea juridică de a fi utilizat, forma în care apare textul (scris, oral, mixt), tipul de text (scris, oral, electronic), intervalul temporal (de exemplu, unele corpusuri pot fi utile pentru analiza unei faze anterioare de limbă), dimensiune, integralitatea documentelor.

Pornind de la aceste criterii, pentru îmbunătăţirea rezultatelor oferite de sistemele de traducere automată, sugerăm crearea unui corpus care să ţină cont teoria tipologiei de text propusă în studiile de traductologie de Katharina Reiß (Reiß, 1986). Construirea unui corpus de texte este o etapă esenţială de care depinde întreg studiul. După ce textele sunt culese, acestora li se va construi o versiune digitală care să poată fi explorată ulterior prin diverse metode digitale de investigare şi analiză a textelor. Acest pas este unul important, întrucât aici pot apărea erori care, necorectate de specialiştii umani, pot altera rezultatele finale. Ne referim aici la etape precum *OCR-izar*[33], *tokenizare*[34], *lematizare*[35], *PoS-tagging*[36] şi altele. Procesele menţionate sunt executate automat. Procesul de atribuire a unei etichete gramaticale fiecărui cuvânt dintr-un text, pentru a indica rolul său gramatical (substantiv, verb, adjectiv etc.) este o tehnică esenţială în procesarea limbajului natural (NLP) şi are multiple aplicaţii în analiza şi înţelegerea textelor. *PoS tagging* ajută la înţelegerea structurii sintactice a unui text, permiţând analiza relaţiilor dintre cuvinte. Aceasta este utilă în construirea arborilor sintactici sau pentru analizele de dependenţă, fundamentale în traducerea automată şi alte aplicaţii NLP. Multe cuvinte pot avea mai multe sensuri în funcţie de rolul lor gramatical în propoziţie. Adăugarea corectă a etichetelor ajută la

[33] Recunoaşterea automată a simbolurilor (caracterelor digitale).
[34] Împărţirea unui text în unităţi mai mici numite *tokenuri*.
[35] Reducerea unui cuvânt la forma sa de bază, numită *lema* (forma de dicţionar a unui cuvânt). Acest proces este esenţial pentru a obţine o formă standardizată a cuvântului, care ajută la îmbunătăţirea acurateţei analizei lingvistice şi la reducerea redundanţei în analiza unui text.
[36] Etichetare cu informaţie gramaticală.

determinarea sensului corect al unui cuvânt, în funcţie de contextul în care apare.

Pentru cazul concret al textelor literare, într-un alt studiu despre problemele de stil în traducerea automată a textului literar (Ilie, 2024b), propunem explorarea posibilităţii de integrare a modelelor actanţiale în vederea analizei textuale ca etapă premergătoare actului de traducere în sine. Descriind relaţiile posibile în textul dramatic, A. J. Greimas propune un model actanţial de analiză a teatrului, capabil să genereze un număr nelimitat de posibilităţi textuale. Acesta este şi punctul de plecare pentru lectura textului dramatic propusă de A. Ubersfeld, alături de care reia elementele comunicării şi funcţiile pe care acestea le îndeplinesc, conform teoriei lui R. Jakobson.

La Greimas, modelul actanţial este o extrapolare a unei structuri sintactice, adică unui actant i se atribuie o funcţie sintactică. Categoriile actanţiale sunt *subiectul-obiectul*, *destinatorul* (emiţătorul)-*destinatarul*, şi *adjunctul-opozantul*. Plecând de la modelul actanţial mitic elaborat de Greimas (Greimas, 1986, p. 180), Ubersfeld propune următoarea reprezentare a relaţiilor dintre cei şase actanţi (Ubersfeld, 1993, p. 62):

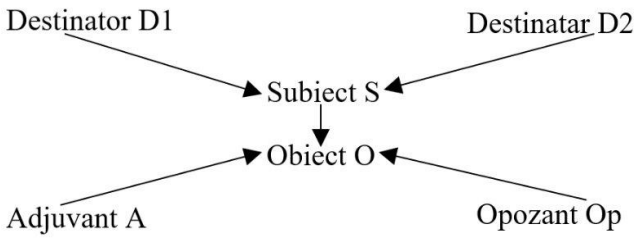

Fig. 1: *Reprezentarea modelului actanţial propusă de A. Ubersfeld*

În analiza digitală a textelor, relaţiile dintre idei şi concepte pot fi vizualizate prin hărţile mentale (*mind maps*). Departe de a fi un model actanţial propriu-zis, o hartă mentală oferă, însă, o reprezentare grafică a datelor şi a relaţiilor dintre conceptele textuale. Structurarea semantică şi relaţionarea vizuală a ideilor ajută în procesul de identificare a temei principale şi a celor secundare. Am redat mai jos o astfel de hartă pentru piesa *O noapte furtunoasă*, după textul lui I. L. Caragiale, folosind biblioteca *Python graphviz*[37]. Am obţinut, în mod automat, folosind *mind_map.edges*, informaţii despre personajele principale, temele centrale şi scenele importante:

[37] https://graphviz.org.

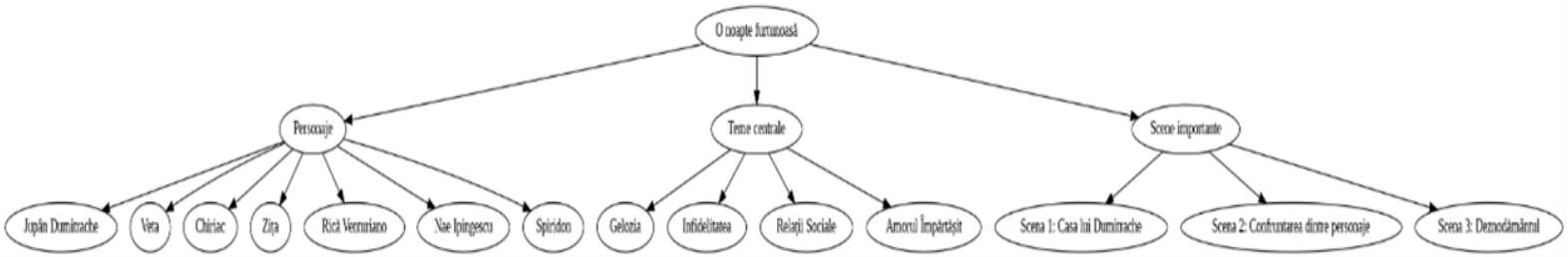

Fig. 2: *Reprezentarea grafică automată pentru identificarea personajelor, temelor şi scenelor*

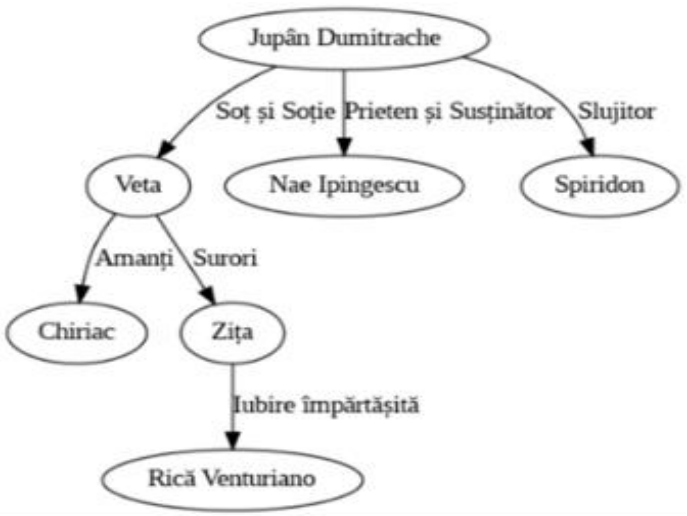

Fig. 3: *Reprezentarea grafică automată pentru identificarea relaţiilor dintre personaje*

Modelele actanţiale (precum cel propus de Greimas) pot fi implementate în analiza automată prin limbaje de programare precum Python, în combinaţie cu biblioteci de tip Graphviz, pentru reprezentări grafice. Astfel, relaţiile dintre actanţi pot fi extrase şi vizualizate automat dintr-un text-sursă şi comparate cu cele dintr-o traducere. Această metodă permite evidenţierea diferenţelor în structurarea narativă, relevând alegerile interpretative făcute de traducător. Spre exemplu, transformările subtile de perspectivă narativă sau de funcţie actanţială pot fi detectate şi contextualizate, oferind un suport obiectiv analizei critice.

Totodată, utilizarea platformei *Voyant Tools* aduce beneficii semnificative în prelucrarea şi interpretarea textelor literare traduse. Prin funcţionalităţile sale de frecvenţă lexicală, distribuţie tematică, reţele de coocurenţă sau analize cronologice, *Voyant* permite o vizualizare comparativă între textul original şi traducere, evidenţiind atât constantele stilistice, vocabularul dominant, precum şi eventualele dezechilibre sau adaptări semnificative. De exemplu, analiza densităţii anumitor concepte-cheie sau a particularităţilor lexicale (recurenţa sinonimelor, antonimelor sau a termenilor marcaţi cultural) oferă indicii esenţiale despre transferul de stil şi conţinut între cele două versiuni ale textului.

Mai jos am inclus o vizualizare comparativă pentru textul sursă (Queneau, 1980) şi traducerile sale online realizate prin *Google Translate, DeepL, Microsoft Translator, ChatGPT* în ceea ce priveşte traducerea numelor personajelor. Reprezentările de mai jos, generate cu instrumentul *Voyant Tools*, permit observarea modului în care armonia textuală este alterată în textele traduse prin comparaţie cu textul-sursă.

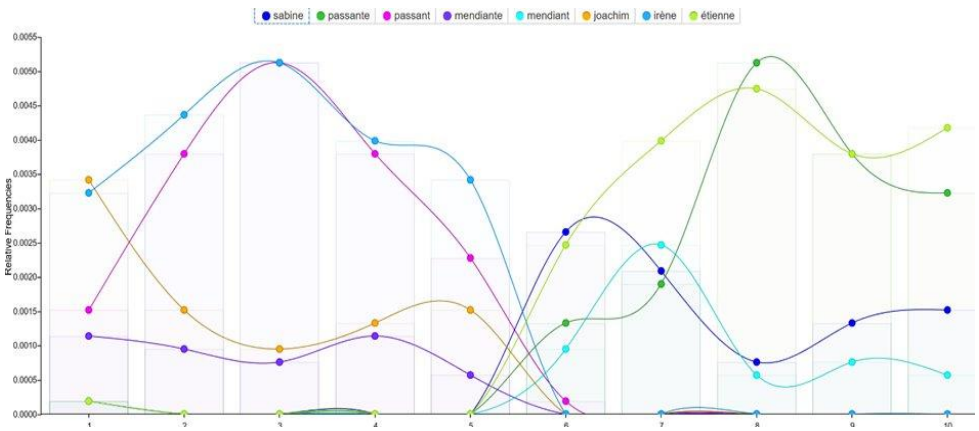

Fig. 4: *Vizualizarea intervenţiei personajelor în textul sursă*[38]

[38] Din această reprezentare putem identifica construcţia în oglindă a celor două acte şi distribuţia personajelor, construite, de asemenea, în oglindă de la un act la altul.

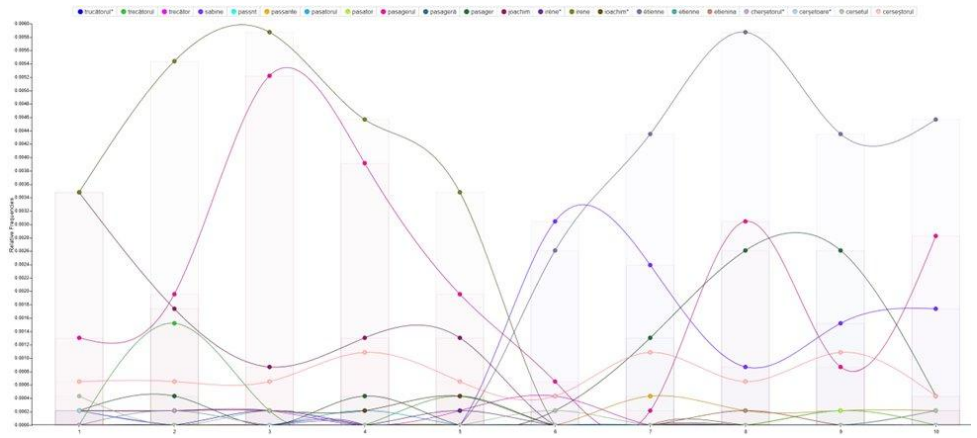

Fig. 5: *Vizualizarea intervenţiei personajelor în textul tradus prin Google Translate*

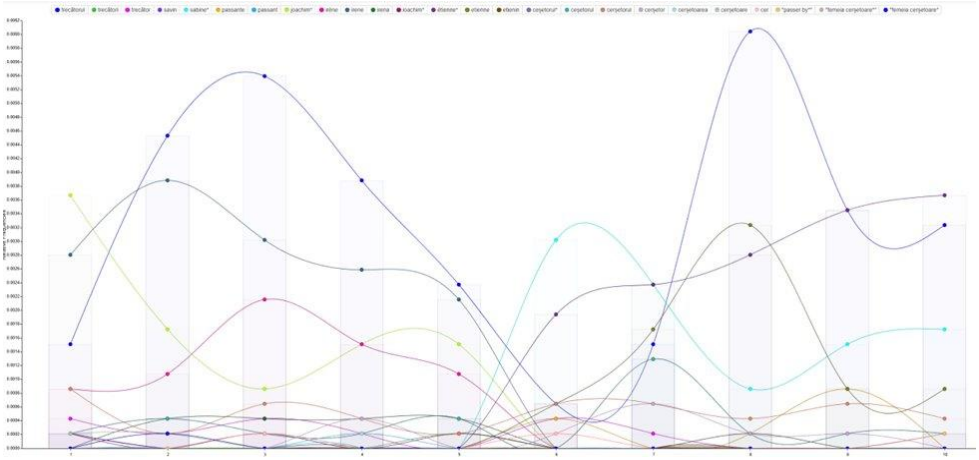

Fig. 6: *Vizualizarea intervenţiei personajelor în textul tradus prin Microsoft Translator*

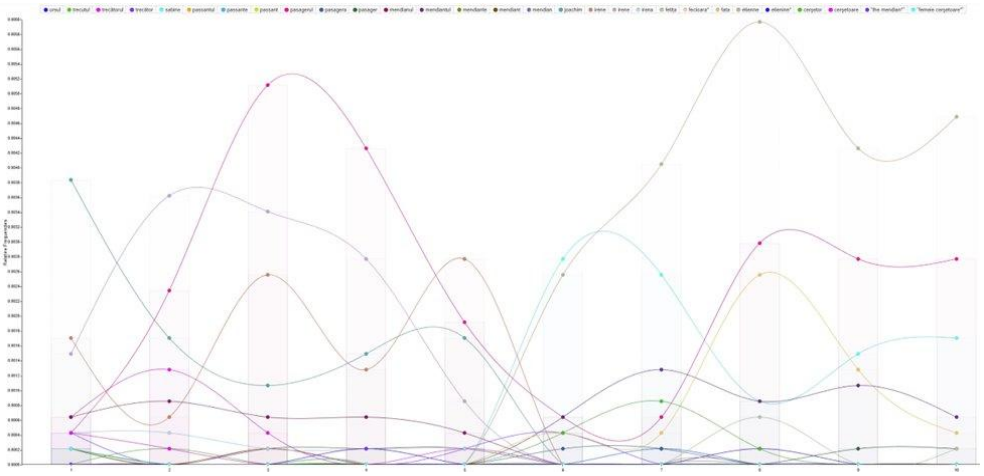

Fig. 7: *Vizualizarea intervenţiei personajelor în textul tradus prin DeepL*

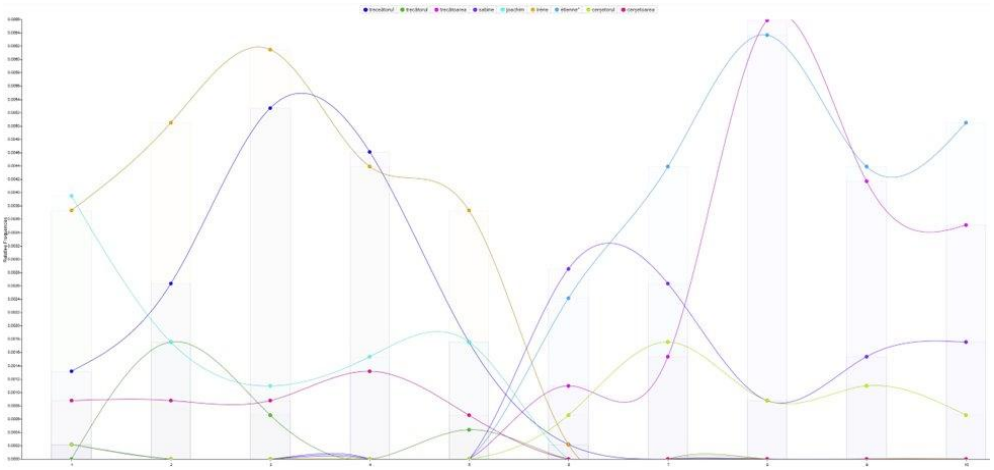

Fig. 8: *Vizualizarea intervenţiei personajelor în textul tradus prin Chat-GPT*

Observăm că dintre toate variantele de traducere automată, *Chat-GPT* oferă o versiune foarte fidelă în raport cu textul-sursă.

Mai jos redăm reprezentarea traducerii umane, realizate de noi pentru acest text, pentru a sublinia diferenţele despre care am discutat în acest articol privind limitele şi posibilităţile sistemelor digitale pentru analiza şi traducerea de text literar:

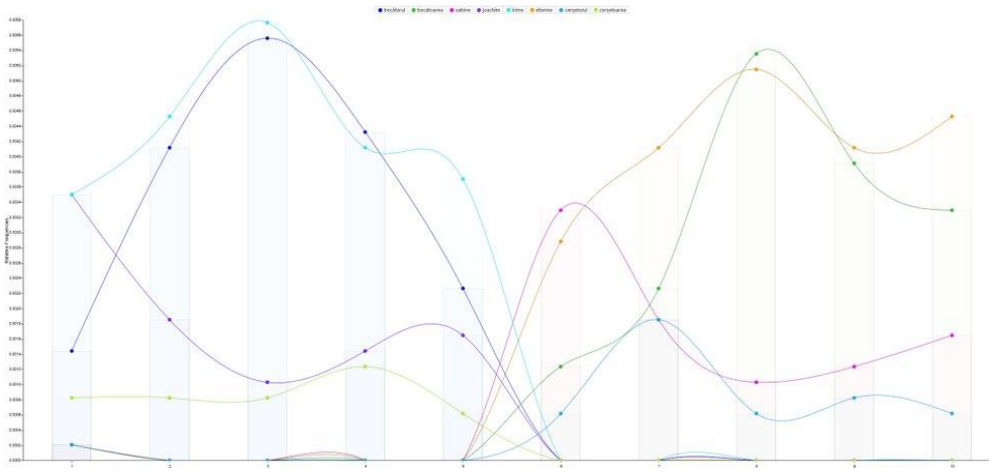

Fig. 9: *Vizualizarea intervenţiei personajelor în traducerea umană*

Integrarea acestor instrumente în procesul de analiză a traducerii literare nu înseamnă automatizarea interpretării, ci augmentarea capacităţii receptorului uman de a observa, corela şi contextualiza. Traducătorul devine astfel un analist transdisciplinar, capabil să colaboreze cu datele şi codul fără a pierde din vedere dimensiunea estetică şi hermeneutică a literaturii. Această abordare deschide calea către noi paradigme de cercetare, în care traducerea devine nu doar act de transfer lingvistic, ci şi practică interpretativă augmentată digital.

Concluzii

Aşa cum am văzut, TA poate genera o ciornă de traducere, ajutând traducătorul uman să economisească timp. Capcana în care acesta poate să cadă uşor este preluarea sensurilor ca atare şi limitarea proceselor cognitive şi de analiză. Dar o primă ciornă poate să ofere o bază de lucru pentru ajustări ulterioare.

Una dintre utilităţile imediate ale dezvoltării sistemelor automate se poate observa în accesul rapid la literatura naţională pentru cititorii străini care doresc să cunoască limba şi cultura unui popor. Într-unul dintre articolele publicate într-o revistă care se ocupă de analiza limbii române ca limbă străină (Ilie, 2024a), am demonstrat importanţa sistemelor de traducere automată actuale în achiziţia limbii române ca limbă străină.

Sistemele de traducere automată nu pot înlocui traducătorii umani în traducerea literară, dar pot deveni instrumente valoroase de suport. Acestea sunt utile mai ales pentru traduceri preliminare, explorări lingvistice şi economisirea timpului, însă traducătorul uman rămâne esenţial pentru a reda stilul, emoţia şi complexitatea textului literar.

Bibliografie

Greimas, A. J. (1986). *Sémantique structurale. Recherche de méthode*. Presses Universitaires de France.

Ilie, A. (2004a). Impactul traducerii automate asupra învăţării limbii române ca limbă străină în Discurs polifonic în Româna ca limbă străină (RLS). În: *Actele Conferinţei Internaţionale*, ediţia a IV-a/2023, nr. 4/2024. Presa Universitară Clujeană (pp. 358–373).

Ilie, A. (2024b). Traducerea automată a literaturii. O himeră încă vie? În: *Cultural Dynamics of Values. Interdisciplinary Perspectives in Humanities and Social Sciences*. Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi.

Reiß, K. (1986). *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. Max Hueber Verlang.

Sinclair, J. D. (1991). *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford University Press.

Ubersfeld, A. (1993). *Lire le théâtre*. Éditions sociales.

https://graphviz.org/.

https://voyant-tools.org.